

Denne artikkelen er henta fra heftet "Helsevesenet på Hitra", redigert av Johan G Foss og utgitt av Hitra kommune i samarbeid med sanitetsforeningene på Hitra i 2004.

ET HELSEVESEN BLIR TIL PÅ HITRA

Det var i løpet av 1800-tallet at et organisert offentlig helsevesen ble til på Hitra. Før den tid kunne nok også en og annen hitterværing nyte godt av helsetiltak som var kommet i stand andre steder, først og fremst i Trondheim, men de aller fleste måtte nøye seg med den hjelpa som familie og nabolag kunne gi.

Andre sosiale tiltak for å hjelpe fattige og eldre var blitt etablert på 1700-tallet. Sokneprestene Johan Støren og Peder Schvane Bang var foregangsmenn for å få til et bedre fattigstell i 1770-åra, blant anna med å opprette en bedre fattigkasse og få til ei legdordning, der de hjelpetrengende kunne flytte fra gård til gård i bygda og få litt hjelp fra hver.

Legdkall og legdkjerring er begrep fra denne tida, og det knytter seg ikke mye status til dem. Men ordninga ble likevel til hjelp for mange, og den bar bud om et gryende sosialt samfunnsansvar. Helseforholda på 1800-tallet

Sjøl om folk flest fra gammelt av hadde mange slags forklaringer på sjukdommer og helseproblemer, så begynte folkeopplysninga smått om senn å virke utover 1800-tallet. Sist i 1770-åra misjonerte sokneprest Scvane Bang i ord og gjerning for at sjukdom hadde med levekår og levevis å gjøre, og han forteller sjøl at enkelte skjønnte hva han mente og fulgte de rådene han ga. Men de fleste levde som folk før hadde gjort - og tok det som kom.

Derfor hadde nok verken levevis eller helsetilstand på Hitra og Frøya endra seg mye fra sokneprest Bang si tid til nytilsatt distriktslege Christian Fredrik Bendeke skreiv sin første rapport om "Sundhedstilstanden og Medicinalforholdene" på Hitra i 1854: "Sandsen for Reenlighed er overmaade liden, store Dyrger af alskens Fiskeaffald findes foran hvert Huus og udbrede en afskyelig Stank; Husene ere smaa, slette og overfyldte. Desuagtet synes Sygdomme at være meget sjeldne, Lægehjelp bruges ialfald næsten aldrig."

Ellers var distriktslegen bekymra over brennevinsdrikkinga på Hitra og Frøya. I 1856 forteller han at det ikke var mindre enn seks sjenkesteder for brennevin her, og dette anser doktor Bendeke "som en af de væsentligste Hindringer for Befolkningens Fremgang i Velstand og Kultur".

I Hemne var det ingen sjenkesteder, skreiv han, og derfor var forholda mye bedre der. Og ifølge distriktslege Selmer, hadde ikke de hygieniske forholda bedra seg så mye tjue år seinere. I 1876 skriver han: "I søndre Fosen staar Husfliden paa et lavt Trin, Husmødrene ere i høi Grad uduelige og Renligheds- samt Ordenssandsen er i Almindelighed liden eller ingen saavel hos Mænd som Kvinder. Klædedragten er god; næsten Alle, især Mænd, bære Uld nærmest Legemet."

Men det går framover, slik distriktslegen ser det. I 1877 beretter han: "I søndre Fosen siges der at være almindelig Velstand, især i Hitterens og Frøiens Prestegjeld. Kreaturstellet staar imidlertid paa et lavt Trin, dog bedre i Hevne; Sultefodring er almindelig." Og i 1878: "I søndre Fosen er Boligerne smaa, og i Forhold til Beboernes Antal i det store taget utilstrækkelige; dog synes Bedring heri at indtræde for de nye Vaaningshuses vedkommende. Renligheds- og Ordenssandsen er liden. De forbedrede Kommunikationer, særlig Dampskibstrafiken, som ogsaa benyttes af Almuen, antages at ville fremkalle Forbedringer. Drikkefældigheden er ikke særdeles stor; ved Brylluper og andre Festligheder nydes Spirituosa gjerne til Overmaal, men ellers er Befolkningen temmelig afholdende." Noen år seinere, i 1881, skreiv daværende distriktslege Heitmann "om de hygieniske Forholde i Hitterens Distrikt": "Der findes, især paa Frøien og paa mange Steder af Hiteren, en stor Del velopførte 2etages, malede Vaaningshuse; men Fiskeribedriften fører med sig Ophobning af mange Mennesker baade tilhørende Familien selv og Inderster med Familie; Luftmængden bliver utilstrækkelig; det er sjelden at se et rigtig sundt og friskt Ansigt; Smaabørn er dog gjerne runde og trivelige, men Voxne er som oftest graa og gustne, især Kvinderne." De vanligste kroniske plagene som folk på Hitra sleit med rundt midten av 1800-tallet, var gamle Ulcera (åpne sår) og Hydrops (vattersott), rapporterte distriktslegen.

I 1870-åra nevnes svinnsott (lungetuberkulose) som en av de mest utbredte kroniske sjukdommene. Fem mennesker døde av svinnsott det året. Ellers var det mange som plagdes med trykk for brystet, ulike mageproblem og fordøyelsesvansker. Bleiksott (klorose) var også vanlig. Det var en type blodmangel som unge jenter var plaga av. De ble bleike å se til og plagdes mye med hodepine.

I 1878 var det registrert 46 tilfeller av bleiksott i søndre Fosen, og det var dermed den mest utbredte kroniske

sjukdommen her det året. For amtet som helhet var lungetuberkulosen den desidert vanligste dødsårsaken i slutten av 1880-åra, både i byen og på landsbygda. I tillegg brøt det til stadighet ut farsotter av ulike slag. Sommeren og hausten 1855 brøt det ut en epidemi med nervefeber (tyfus). I hele amtet ble 350 personer sjuke, og 25 døde.

Sjukdommen slo mest til ved kysten, og det ble antatt at det var karene som hadde fått den i seg mens de var på fiske. I femårsperioden fra 1858 fram til 1863 var det årlig rundt 50-60 nye tilfelle av tyfus i søndre Fosen, men det var få av disse som døde av sjukdommen. I 1871 blomstrer en tyfusepidemi opp igjen, med 83 tilfeller i søndre Fosen. Særlig slo epidemien til i Kvennværet dette året, men også Hemne og andre steder på Hitra fikk merke sjukdommen. Og i 1876 "vant Sygdommen større Udbredelse end tidligere og viste sig mer ondartet. Mange Tilfælde kom ikke under Behandling", skreiv distriktslege Selmer. Fem døde av tyfus det året. Spesielt for Hitra og Frøya var at mange plagdes med diarè. Grunnen til det, mente distriktslegen, var "den daarlige Levemaade og slet Drikkevand". Syfilis var heller ikke så uvanlig, og fra "søndre Fosen Lægedistrikt", som Hitra hørte til, ble det sendt 14-15 personer med denne sjukdommen til Trondhjems Sygehus i 1855.

I 1861 ble det sendt 12, og "hørte alle hjemme i Hitterens Prestegjeld, hvor Sygdommen skal have holdt sig i mange Aar blant enkelte Familier ude ved Havet, og hvor det berettes, at de første Tilfælde skulle have vist sig efter Strandningen af et russisk Skib." Mest foruroligende først i 1850-åra var at tallet på spedalske økte fra år til år. Også her var det verst ved kysten. Først rundt 1858-59 kom tallet på spedalske tilbake til et normalt nivå. Hausten og førjulsvinteren 1861 var det mange som ble sjuke av meslinger. Det begynte i Trondheim i august, og derfra spredte sjukdommen seg til landdistrikta.

I 1865 satte flere epidemier inn. I begynnelsen av året var det skarlagensfeberen som raste, våren og sommeren slo nervefeberen til igjen og utover hausten ble mange angrepet av kikhoste. Det ble et vondt og vanskelig år, med mye sjukdom og død. Skarlagensfeberen ble en av de verste epidemiske sjukdommene fra 1860-åra og utover. De fikk først ondt i halsen, brekninger og feber.

Etter en dag eller to spredte det seg røde flekker tett i tett på huden, og den sjuke ble gjerne blussende rød i ansiktet. De fleste ble friske etter fire - fem dager, men det hendte at skarlagensfeber førte til betennelser, som på denne tida ofte fikk dødelig utfall.

Fra oktober 1872 fram til sommeren 1873 ble det registrert 140 tilfeller av skarlagensfeber i søndre Fosen, og 36 døde av denne sjukdommen. Og typisk nok slo også lungebetennelse til omtent samtidig. Lungebetennelsen var en frykta sjukdom. I 1886 var det lungebetennelse som førte til flest dødsfall av de epidemiske sjukdommene i Søndre Trondhjems Amt, særlig i landdistrikta.

PERSONALET

Den spede begynnelsen på et offentlig helsestell begynte i Bergen for 400 år sia, men det tok lang tid før styresmaktene sitt ansvar for helsa til folk viste seg i distriktet vårt.

Først i 1806 ble den første statlig lønna distriktslegen tilsatt, men han var lege for hele Fosen, fra Osen og Roan i nord til Hitra og Hemne i sør. Det bodde om lag 15.000 mennesker i dette distriktet på denne tida. Den første distriktslegen var dansken Carl Alexander Frobøse. Han var lege her i 20 år. Han bodde på Ørlandet til å begynne med, men så flytta han til Meland på Hitra. Våren 1827 døde han på Meland, 72 år gammel. Etter hans tid bodde distriktslegene i Fosen på Ørlandet.

Men i 1850 ble det bestemt at det store Fosen legedistrikt skulle deles i to. Nordre Fosen var kystområda nord for Trondheimsfjorden, og søndre Fosen utgjorde Hitra og Hemne prestegjeld, som også omfatta Frøya og Snillfjord. Det ble sjølsagt strid i søndre Fosen om hvor distriktslegen skulle bo. Amtsformannskapet hadde alt i 1848 sagt at han burde stasjoneres på Innhitra, noe hemnværingene var fornøyde med. Men formannskapet på Hitra søkte om å få han stasjonert ved Dolmsundet, og amtet innvilga den søknaden.

Det førte til protester fra Hemne, og da ordføreren i Hemne i 1854 spurte distriktslege Qvigstad om hva han mente, ga han hemnværingene medhold og svarte at bosted på Innhitra var et rimelig krav. Dessuten var det så vanskelig for legen å finne husrom for seg og familien ved Dolmsundet, hevda Qvigstad. Og det var nok rett, for da den nye distriktslegen, Christian Frederik Bendeke, kom i 1854, fikk han tillatelse fra amtet til å bo på Kyrksæterøra et års tid. Han flytta til Hitra året etter, men det var fortsatt vanskelig å finne passende hus her.

Høsten 1857 sendte han kone og barn til Trondheim, og i mai 1858 flytta han med familien til Frosta, hvor han hadde vært lege tidligere. Også Nils Rosing Seehuus klaga over boforholda da han kom hit som nyoppnevnt distriktslege i 1858. Han rapporterer til amtet at mange distriktsleger rundt om i landet hadde problemer med å få bolig, "af hvilken Grund disse ogsaa ofte forblive en kortere Tid i samme Distrikt, end ellers ville være

Tilfældet". Og på Hitra, skriver han, er "det saaledes næsten en Umulighed for Lægen at faae Hus, selv med Opofrelse af en ikke ubetydelig Sum i Leie, og hvor lavt han end stillede sine Fordringer paa Bekvemmelighed." Med som barnefødt på Hitra fant Seehuus en løsning. Han slo seg ned i Dammen ved Dolmsundet og dreiv som gårdbruker ved sida av legegjerninga. Dammen ble etter dette bolig for distriktslegene på Hitra, helt fram til 1920. Da ble det bestemt at legen skulle bo og ha legekontor i Fillan, og her ble det bygd ny, flott legebolig, som stod ferdig i 1921.

I mars 1852 ble Erik Must Angell utnevnt til den første distriktslegen i søndre Fosen legedistrikt. Om han praktiserte her, er mer usikkert, for han flytta til Nordøsterdalen våren 1853. I juli 1852 ble Nils Qvigstad konstituert distriktslege for søndre Fosen. Han var her i to år, før han i juli 1854 flytta til Kristiansund. Etterfølgeren var Christian Frederik Bendeke, som ble distriktslege her i fire år, fram til 1858.

Hitterværingen Niels Rosing Seehuus ble utnevnt til distriktslege i søndre Fosen sommeren 1858. Han praktiserte her i åtte år, søkte avskjed som lege i 1866 og flytta til Farsund. Her døde han to år seinere. Frederik Julius Bech Gude overtok etter Seehuus og fortsatte som distriktslege i søndre Fosen fram til 1872. I tidsrommet 1872 til 1880 var Peder Martin Selmer distriktslege på Hitra. På hans tid ble søndre Fosen legedistrikt delt i to. Det var et stort og uoverkommelig distrikt, og folketallet var i sterk vekst. I 1875 bodde det 13.220 mennesker her. Nordre Fosen legedistrikt var blitt delt i to allerede i 1861, med en distriktslege på Ørlandet (midtre Fosen) og en i Åfjorden (nordre Fosen). Og da midtre Fosen i 1877 også ble delt i to, slik at kystbygdene nord for Trondheimsfjorden hadde tre distriktsleger, mens folk sør for fjorden måtte nøye seg med bare en, ga det særlig hemnværingene vatn på mølla.

Stygge epidemier av tyfus og lungebetennelse i 1876, viste på en ubarmhjertig måte hvor utilstrekkelig legedekninga var. For alle, men mest for hemnværingene, var situasjonen uholdbar. Ved kongelig resolusjon i mai 1878 ble søndre Fosen legedistrikt delt i to: Hitteren og Hevne. Året etter var egen distriktslege for Hemne på plass på Kyrksæterøra. Da Christian Heitmann overtok som distriktslege for Hitterens legedistrikt i 1880, bodde det mer enn 8.500 mennesker her, 4.500 på Hitra og 4.000 på Frøya. Det var nok å stå i med for en mann, særlig etter at folk mer og mer hadde begynt å søke lege. Karl Joachim Anton Emil Knutssøn var distriktslege på Hitra i tiåret 1889 til 1899.

I dette tiåret kom det privatpraktiserende leger til Hitra og Frøya, og i 1898 ble Frøya eget legedistrikt og fikk sin egen distriktslege. Svend August Svendsen ble ny distriktslege på Hitra våren 1899. Hen ble her i seks år, fram til sommeren 1905. Den første utdanna jordmora på Hitra må ha vært Elisabeth Anna Margrete Hægstad, født Seehuus. Hun var fra Rørøya i Kvinnværet, datter av Karen Margrete og Knut Seehuus, som dreiv handel på Rørøya. Hun var søster til distriktslege Niels Rosing Seehuus. Sommeren 1826 gifta hun seg i Dolmkirka med Erik Mikkelsen Hægstad fra Leinstranda, og det var omkring denne tida hun begynte som jordmor på Hitra. Hun var jordmor her fram til omkring 1870 – i 45 år! Hemne fikk si første utdanna jordmor i 1842, og i mange år var disse to de eneste jordmødrene i søndre Fosen.

Distriktslegen nevner i 1854 at det fortsatt er bare ei jordmor på Hitra, "med sin store og spredte Folkemængde". Men jordmora blir også lite brukt, skriver han. For de fleste ble veien for lang og tida for kort til å hente jordmor. I 1867 ble spørsmålet om å ansette flere jordmødre i søndre Fosen tatt opp, og det ble etter hvert utlyst flere jordmorstillinger. Men det var ikke så enkelt å få søkere. Lønna var lita, og motstanden mot de utdanna jordmødrene var ikke ubetydelig til å begynne med. I 1873 var det fortsatt bare to jordmødre i søndre Fosen, og det blir opplyst at det da var to ledige poster.

Elisabeth Hægstad døde i februar 1872, og i 1873 ble Pauline Christine Klemmensen fra Trondheim ansatt som jordmor for Fillan sokn (det omfatta også Innhitra) og Barmfjorden. Hun bodde på Skage i Fillfjorden, i alle fall den første tida. Året etter ble ei Madam Bull ansatt som jordmor for Dolm og Kvinnvær sokn. (Hun bodde muligens på Frøya?) Utover 1870-åra og fram til midt i 1880-åra ser det ikke ut til å ha vært mer enn ei jordmor på Hitra. Fra 1884 var det to, og utover 1890-tallet ble det ei jordmor i hvert sokn på Hitra.

Etter at forordninga om koppevaksine kom i 1810 og alle barn skulle vaksineres, måtte det læres opp egne vaksinatører. Den første tida var det prestene som hadde ansvaret for at dette ble gjort, og det var ikke uvanlig at presten vaksinerte sjøl. I tillegg var ofte skolelærerne vaksinatører, og da det kom jordmødrene i tjeneste, ble de også vaksinatører.

HELSESTELLET

Distriktslege Bendeke forteller i 1854 at den forrige distriktslegen, Nils Qvigstad, bare behandla fire pasienter de to åra han var på Hitra. Folk vegra seg for å søke lege. Det var flere grunner til det: Det tok tid å få tak i han, for avstandene var lange og vær, vind og straum bestemte farten på dokterskyssen. Og det kosta penger, og dem var det ikke flust av rundt om i heimene. Og kanskje det viktigste: De var ikke vant med dokter. De var

usikre på denne vilt fremmede karen fra en helt annen virkelighet enn deres egen.

Nei, i første omgang valgte de å sette sin lit til Vårherre og til gamle hjelperåder, slik de alltid hadde gjort.

Men distriktslegen tok opp konkurransen, både med Vårherre og meire til. Og etter hvert begynte flere å søke dokterhjelp. Ikke var de så ivrige på jordmorhjelp heller, til å begynne med. Barnefødsler hadde kvinnfolka sjøl greidd ut med til alle tider. De hjalp hverandre. I hver ei grend og i alle nabolag var det alltid ei eller flere kvinner som kunne meir enn andre: Krafskjerringene, ljøsmødrene. Og når tida var inne, ble de henta. De var alltid i nærheten, de hadde ofte lang erfaring, mange av dem hadde hjulpet halve grenda til verden og de nøt stor anseelse og respekt. Det skulle noe til for ei tilreisende, ung og nyutdanna jordmor å vinne fram i det mylder av tru og tradisjon som var knytta til barsel og fødselsstell. Vi aner mang en hard og bitter profesjonskamp, der krafskjerringa kjempa for sin posisjon. Likevel: Hun var nødt til å tape. Sjøl om det tok tid, ble det etter hvert klart for alle at ei utdanna jordmor hadde kunnskap og kvaliteter som skapte langt større trygghet, både for mor og barn.

I første omgang var det særlig i Ørland og Bjørnør prestegjeld at tallet på spedalske økte. Det var nok grunnen til at Søndre Trondhjems Amt bestemte seg for å bidra til at det ble bygd ei sjukestue for spedalske på Ørlandet i 1854. Men når amtet og kommunen et par år seinere bestemte seg for å opprette et lite spedalsksjukehus også på Hitra, skyldes det sikkert et økt behov for hjelp og pleie av spedalske også her. Det var visstnok soknepresten på Hitra, Christian Johannes Brodtkorb, som tok initiativet til sjukestua. Han hadde nok først og fremst de spedalske i tankene, men det ble ganske fort et tilbud også til andre fattige og sjuke.

Sjukestua var enkel og lita. Den var et sted på Melandsjøen, "3/8 Mil fra Lægens Hjem", og han bodde jo i Dammen ved Dolmsundet. Trulig var det et enkelt rom i et våningshus. Til innredning og utstyr ble det brukt 170 speciedaler. Det var seks sengeplasser der, og "Hitteren Communale Sygehus" ble tatt i bruk i mars 1857. I løpet av det første året ble 14 pasienter behandla der "med en daglig Udgift af 14 à 14 ½ Skilling for hver, Medicin iberegnet".

Det ble stor diskusjon på Hitra om ei slik ødsling med penger, men da det viste seg at dette ble rimeligere enn å sende pasienter ut av prestegjeldet, snudde stemninga "saa man blev Sognepræsten taknæmlig for dets Istandbringelse".

I juli 1857 ble sjukestua på Ørlandet lagt ned. Den var forbeholdt spedalske, og sommeren 1857 ser det ut til at lepra var på retur. Dessuten fikk de spedalske et bedre behandlingstilbud da den nye pleiestiftelsen ble oppretta på Reitgjerdet ved Trondheim noen år seinere.

Det vesle sjukehuset på Hitra ble derfor etter hvert en del av "Fattigsygepleien", og det var fattigkommisjonen i kommunen som sørga for drifta. I 1859 fikk 18 pasienter behandling i til sammen 220 dager, men da det viste seg at medisnutgiftene det året kom opp i hele 39 speciedaler og 59 skilling, bestemte formannskapet seg for å legge ned sjukehuset i 1860. Med daværende distriktslege Seehuus i spissen, ble det i 1863 gjort et forsøk på å få sjukehusdrifta i gang igjen, "men Sagen stilledes i Beroe, da Formandskabet ikke skjænkede Forslaget sin Opmærksomhed", konkluderte distriktslegen. Og i 1866 ble inventar og utstyr fra Hitterens Communale Sygehus solgt på auksjon.

Vaksinen mot kopper var en viktig grunn til at barnedødeligheten gikk nedover i løpet av 1800-tallet. Men folk var skeptiske til vaksinen, og myndighetene måtte innføre obligatorisk koppevaksine. Alle som skulle konfirmeres, måtte vise fram vaksinasjonsattest. Utover 1800-tallet skjønte flere og fler at vaksinen hjalp, og trulig fikk skrekåret 1834 flere til å vaksinere barna sine.

En fryktelig epidemi med barnekopper og kikhoste satte inn. I alt døde 207 mennesker på Hitra og Frøya dette året, mot mindre enn halvparten i et "normalår". Presten førte opp "Børnekopper" (pokka) som dødsårsak for 73 av disse, flest barn under ti år, men også mange voksne. Den eldste var ei 80-års gammel kvinne fra Fjellværøya. Nå oppdaga folk at de ungene som var vaksinert, ikke ble så hardt angrepet av kopper som de andre. Presten sa at det var vaksinenes fortjeneste. Så fikk de i Guds navn la tvilen fare, gjøre som prestens sa og ta ungene med til vaksinatøren.

De tre vaksinatørene jordmor Elisabeth Hægstad i Dolm og Kvenvær sokn, skoleholder Johannes Olsen Lykke i Sletta sokn og Erik Johansen i Fillan sokn fikk travle tider utover 1830-åra. Også voksne møtte fram for å vaksinere seg. I 1851 overtok Hans Kaasbøll som vaksinatør for Fillan og Innhitra, og disse tre fortsatte sin gjerning i mange år. Etter formannskapsloven i 1837 var det formannskapa som hadde ansvar for å følge med helseforholda rundt om i kommunene. Det var nok ingen enkel oppgave for de seks medlemmene i Hitteren Formandskab, som hadde skulle ha oppsyn med både Hitra og Frøya.

Det ble derfor ei bedring da det i 1860 kom en lov som sa at det skulle opprettes sunnhetskommisjoner i hver

kommune. Ved hjelp av tilsynsmenn rundt om i grendene skulle kommisjonen holde oppsyn med helsetilstanden og foreslå nødvendige tiltak når dette var nødvendig. Sunnhetskommisjonen ble leda av distriktslegen, og medlemmene ble oppnevnt blant kommunestyrets medlemmer. I praksis førte det til at hele kommunestyret ble medlemmer i sunnhetskommisjonen og behandla helsespørsmål på egne møter. I 1865 sørga sunnhetskommisjonen på Hitra for at det ble trykt og delt ut instruksjer til tilsynsmennene "angaaende den offentlige Sundhedspleie", og i 1867 tok de opp spørsmålet om ansettelse av flere jordmødre i søndre Fosen. Slik ble ulike helsespørsmål stadig satt på den lokalpolitiske dagsordenen.

Etter 1905 ble sunnhetskommisjonene kalt helseråd, og har eksistert som det helt opp til vår tid.

av Svein Bertil Sæther